

**ҲУҚУҚБУЗАРЛИКДАН ЖАБРЛАГАН ШАСЛАРНИ ИЖТИМОЙ
РЕАБИЛИТАЦИЯ ҚИЛИШ ВА ИЖТИМОЙ МОСЛАШТИРИШ ФАОЛИЯТИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7878258>

Саъдуллаев Ғиёс Шухрат ўғли

Ички Ишлар Вазирлиги Академияси 3-босқич курсанти, сафдор

Аннотация: Ушбу мақолада ҳуқуқбузарликлар профилактикасида ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирлари тушунчаси ва мазмуни, ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга оширилишининг бугунги кундаги ҳолати, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Шу билан биргаликда ҳуқуқбузарликлар профилактикасида ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирлари доирасида қўлланиладиган процессуал ҳужжатлар, ушбу фаолиятдаги муаммо ва камчиликлар ҳамда уларни бартараф этиш борасида таклиф ва тавсиялар, шунингдек, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга ошириш бўйича хорижий давлатларнинг тажрибаси ва уларнинг миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари таҳлили ёритилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш, процессуал ҳужжатлар, такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари, миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш томонлари.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев ҳам ўзининг дастлабки сиёсий чиқишларида ушбу мавзуга алоҳида эътибор қаратди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги «Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови» номли маърузада: «Биз «Адолат – қонун устуворлигида» деган тамойил асосида жамиятимизда ҳурмат, ҳуқуқбузарлик ҳолатларига мурасасизлик ҳиссини кучайтиришга қаратилган ишларимизни жадал давом эттирамиз. Бу борада ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг олдини олишга алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун аввало маҳалла имкониятларидан кенг фойдаланиш, профилактика инспекторларининг иш самараси ва масъулиятини ошириш, улар учун муносиб

хизмат ва турмуш шароитини яратиб бериш чораларини кўришимиз даркор»¹⁷ деб, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, хусусан, ички ишлар органларининг бу борадаги фаолияти бўйича ўз муносабатини билдирди ва унинг долзарблигига барчанинг эътиборини қаратди.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини қўллаш фаолиятини асосий мақсади айнан жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муаммолар (ишсизлик, сурункали ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик) ёки жиноятчиликнинг оқибатида пайдо бўладиган салбий ижтимоий-иллатлар дайди ва тиламчиларнинг сони ошиб кетишини ва шунга ўхшаш бошқа турдаги ҳолатларни олдини олиш. Шу жумладан фуқароларнинг ижтимоий турмуш тарзини яхшилаш, улар ўртасидаги ишсизликни бартараф этиш, мавжуд муаммоларини бартараф этишда кўмаклашиш ҳам ушбу жамиятдаги мавжуд салбий ижтимоий иллатларни баратараф этишнинг асосий усулларида бири сифатида қаралади.

Ижтимоий реабилитация ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини қўллашга муҳтож бўлган шахсларни жамиятимизда пайдо бўлишига куйидаги соҳалардаги камчиликларни кўрсатишимиз мумкин:

- 1.Ижтимоий-иқтисодий соҳадаги камчиликлар;
- 2.Фуқароларнинг маънавий-сиёсий, ахлоқий ва ҳуқуқий тарбиясидаги камчиликлар;
- 3.Ташкилий ва бошқарув соҳасидаги камчиликлар;
- 4.Меҳнатга боғлиқ муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш йўлидаги камчиликлар;
- 5.Давлат органлари ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятидаги камчиликлар;
- 6.Давлат органлари ва жамоатчиликнинг ҳамкорликдаги камчиликлари.

АСОСИЙ ҚИСМ ВА ТАДҚИҚОТЛАР

Инсон хулқи мураккаб ва кўп қиррали ҳодиса бўлиб, уни ўрганишда тизимли ёндашув ва эҳтимол тутилган жараёнлар ҳақидаги замонавий тасаввурларга эга бўлиш талаб қилинади. Ҳар бир ахлоқий ҳодисанинг моҳияти унинг шахс хулқининг умумий тузилишидаги ўрни билан боғлиқ. Индивидуал ривожланиш жараёнида ахлоқий тизимлар индивидуал ахлоқий стратегиянинг мураккаб мажмуига айланади ва шахснинг ахлоқий типини ҳосил қилади.

Анъанага кўра, ғайриижтимоий хулқ сабаблари икки гуруҳга – ижтимоий ва биологик сабабларга ажратилади. Бироқ, ахлоқ-одоб меъёрлари (қоида)дан оғувчи хулқнинг кўплаб кўринишларини таҳлил қилиш мазкур муаммони

¹⁷ Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза // Халқ сўзи. – 2016. – 7 дек.

бошқачароқ, яъни тизимли-интеграциялашган (бирлашган) ҳолда ўрганиш зарур, деган хулосага олиб келади.

Ижтимоийлик ёки биологиклик омилларига «руҳийлик» номли тизим ҳосил қилувчи омилни киритиш ҳамда инсон хулқининг сабабий боғланишлари (детерминацияси) билан боғлиқ барча муаммолар мажмуини ижтимоий-психологик-биологик сабаблар деб аташ зарур. Бунда «психологик» жиҳатнинг ўртада жойлашгани унинг ҳам ижтимоий, ҳам биологик омил учун бирлаштирувчи функцияга эгаллигини англатади.

Тиббиётда касалликка қарши курашгандан кўра, унинг олдини олиш асосий вазифа этиб белгиланганидек, криминологияда ҳам жиноят учун жазо бергандан кўра, унинг олдини олишнинг маъқуллиги умумэътироф этилган. Шунга кўра, жиноятларнинг профилактикаси – унга қарши кураш соҳасида энг муҳим, самарали ва инсонпарвар йўналишлардан биридир.

Жиноятлар профилактикасига таъриф беришда Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги 2014 йил 14 май қонунининг 3-моддаси (асосий тушунчалар)да келтирилган «ҳуқуқбузарликлар профилактикаси» тушунчасининг таърифига асосланиш мумкин. Унга кўра, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси деганда, ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чоратадбирлари тизими тушунилади.

Фикримизча, ушбу таърифда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чоратадбирлари қўлланилишининг мақсади тўлиқ акс этмаган, яъни унда қуйидагилар кўрсатилган:

- ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш;
- ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларга барҳам бериш;
- ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш.

Бизнингча, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирлари қўлланилишининг мақсадини қуйидагилар билан тўлдириш мумкин:

–фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, уларда қонунга итоаткорлик хулқ-атворини шакллантириш ва ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги ҳиссини уйғотиш;

–фуқароларни ҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий хавфи ҳақида огоҳ этиш, уларни ҳуқуқбузарликлардан ҳимояланишнинг усуллари ва воситалари тўғрисида хабардор қилиш, шунингдек уларнинг ҳуқуқбузарликларнинг қурбонига айланиши хавфини камайтириш; б) ҳуқуқ бузарликлар содир этилишининг олдини олиш;

–ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахсларга, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга, ҳуқуқбузарлик содир этганлиги учун илгари судланган шахсларга нисбатан уларнинг тузалиши ва такроран ҳуқуқбузарлик содир этишининг олдини олишга қаратилган профилактика ишларини юритиш;

–ҳуқуқбузарлик қурбонларини, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахсларни, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни, ҳуқуқбузарлик содир этганлиги учун илгари судланган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш.

Ўйлашимизча, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирлари қўлланилишининг таҳлилидан келиб чиқиб, ушбу рўйхатни яна давом эттириш мумкин. Шу боис, ҳуқуқбузарликлар, хусусан жиноятлар профилактикаси тушунчасига таъриф беришда уни амалга оширилишини муайян мақсадлар билан чегаралаб қўйиш мақсадга мувофиқ эмас. Шунингдек, таҳлил қилинаётган таърифда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларининг тизими ўз ичига ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирларни қамраб олиши таъкидланган.

Ушбу фикрни батафсилроқ баён этиш заруратидан келиб чиқиб, шунини таъкидлаш жоизки, ўтказилган таҳлиллар ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларининг тизимига қуйидагиларни киритиш мумкинлигидан далолат беради:

- ҳуқуқий чора-тадбирлар;
- тарбиявий-профилактик чора-тадбирлар;
- ижтимоий-иқтисодий чора-тадбирлар;
- маънавий-ахлоқий чора-тадбирлар;
- тиббий чора-тадбирлар;
- психологик чора-тадбирлар;
- ташкилий чора-тадбирлар;
- бошқа чора-тадбирлар.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни инобатга олган ҳолда, таҳлил қилинаётган тушунчага қуйидагича таъриф бериш мумкин: *жиноятларнинг профилактикаси* деганда, жиноятлар умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий, тарбиявий-профилактик, ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий, тиббий, психологик, ташкилий ва бошқа чора-тадбирларининг тизими тушунилади¹⁸.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунида ижтимоий

¹⁸ Исмаилов И. Криминология. Умумий қисм: ИИВ олий таълим муассасалари учун дарслик/И. Исмаилов, Қ. Р. Абдурашулова, И. Ю. Фазилов; Масъул муҳаррир Ш.Т. Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 272 бет.

реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш якка тартибдаги профилактиканинг чора-тадбири сифатида белгиланган.

Шу жойда, айрим тушунмовчиликлар келиб чиқади, масалан қонуннинг 28-моддасида “Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва уларга тарбиявий таъсир кўрсатишга доир фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини”¹⁹, - деб таъриф берилган, бўлиб ундан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси ҳуқуқбузарлик содир этган ёки ҳуқуқбузарликларга мойил шахслар билан амалга оширилиши лозимдир, аммо мазкур қонуннинг 3-моддасида **Ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш** – “жиноят содир этишга мойил бўлган шахсларга, жиноят содир этган шахсларга, жиноят қурбонларига ҳуқуқий, ижтимоий, психологик, тиббий, педагогик ва бошқа турдаги ёрдам кўрсатишга, уларга жамиятда қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини сингдиришга, уларни нормал турмуш тарзига қайтаришга қаратилган чора тадбирлар мажмуи”,- деб тушунча берилган. Ҳар иккала таърифни бир бирига солиштирсак 3-моддага кўра ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш якка ва виктимологик профилактика чора-тадбири, 28-моддага асосан якка тартибдаги профилактиканинг таърифи деб тушуниш мумкин, бу иккала тушунчалар бир бирига зид (коллизия) келиб, қонунчиликдаги камчиликларни келтириб чиқаради.

Шу боисдан, қонундаги бу каби бир бирига зид бўлган нормаларни (коллизия) бошқатдан кўриб чиқиш ҳамда уларни бартараф этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз, масалан, ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасида ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чораларига бошқача тушунча, виктимологик профилактикасига оид нормаларда бошқача тушунча бериб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Албатта ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари фаолиятида ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирлари амалга оширишда улар йўналтирилаётган шахсларнинг хулқига алоҳида эътибор қаратилиши шарт, айниқса, жиноят содир этган шахсларга эътибор қаратиш, уларнинг нимага муҳтожлигини аниқлаш ва муаммоларини ўрганиш бу жараёнда муҳим аҳамият касб этади.²⁰

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуни. 28-моддаси

²⁰ Ички ишлар органлари профилактик фаолияти: Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти мутахассислиги учун: Маърузалар курси / А.С.Турсунов, И.Исмаилов, И.Ю.Фозилов, Б.Ф.Алимов, З.А.Амиров, С.Б.Хўжақулов, Қ.А.Саитқулов, Ш.Р.Ғофуров; Масъул муҳаррир Б. А. Матлюбов — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018.

Аксарият жиноятчиларнинг хулқига ижтимоий қадриятларга мослаша олмаслик (дезадаптация) ва ўзини ўзи бошқаришдаги нуқсонлар хосдир. Индивидуалнинг ўзини ўзи бошқариш имкониятлари паст даражада бўлганида, ғайриижтимоий майллари, одатлари нафақат назорат қилинмайди, балки уларнинг ўзлари хулқнинг мақсад ҳосил қилувчи механизмларига айланади.

Криминолог олим З.С.Зарипов ва И. Исмаиловлар жиноий хулқ шаклланиш жараёнини қуйидаги тоифаларга ажратишади: а) шахс эҳтиёжи ва манфаатлари бузилиши билан боғлиқ жиноий хулқ шаклланиш жараёни; б) шахс эҳтиёжи (манфаати) ва имконияти ўртасидаги фарқ (қарама-қаршилиқ) билан боғлиқ жараёнлар; в) шахс маънавий ва ҳуқуқий тасаввурининг, қадриятлар ва ижтимоий йўналишининг бузилиши билан боғлиқ жараёнлар; г) қарор қабул қилиш ва амалга оширишдаги нуқсон ва камчиликлар билан боғлиқ жараёнлар²¹.

Жиноий хатти-ҳаракат жараёни қуйидаги асосий қисмларни ўз ичига олади: мотивация, қарор қабул қилиш ва уни амалга ошириш. Ҳар қандай ижтимоий аҳамиятга эга бўлган хатти-ҳаракат бу шахсдаги ўзига хос хусусиятлар билан ташқи муҳитнинг ўртасидаги алоқанинг натижаси деган фикрга асосланган ҳолда муайян жиноий хатти-ҳаракат жараёнини қуйидагича тасвирласа бўлади:

Рус олими Г. А. Аванесов инсон хатти-ҳаракатига салбий таъсир этувчи қуйидаги биологик шарт-шароитларни ажратади:

– жинсий бузилиш ва жиноятларнинг сабабига айланадиган биологик эҳтиёжлар патологияси;

– асаб тизимининг кўзғалувчанлигини кучайтирадиган, ноадекват реакцияни келтириб чиқарадиган ва ҳаракатларни ижтимоий назорат қилишни қийинлаштирадиган асаб-руҳий касалликлар (психопатиялар, невротениялар, касаллик ва соғлиқ чегарасидаги ҳолатлар);

– турли хил психосоматик, аллергик, заҳарвандлик билан боғлиқ касалликларга олиб келадиган ва қўшимча жиноий омил бўлиб хизмат қиладиган психофизиологик зўриқишлар²².

Руҳий аномалия (нормадан оғиш)лар эса ирсий (генетик) илдизларга эга бўлиб, асабий-руҳий бузилишлар фақат ноқулай муҳит таъсиридагина жиноий хулқнинг сабаби бўлиши мумкин.

XX асрнинг 20-йилларидаёқ психиатрлар (Антонян Ю.М., Бородин Ц. А., Виноградов М. В., Голуб Ц. А. ва бошқ.) жиноий хулқ тури билан руҳий аномалия ўртасида боғлиқлик мавжудлигини таъкидлаганлар. Масалан, рус олими Ю.М. Антоняннинг фикрича, «...ақли ожизлар, кундалиқ ҳаётга мослаша олмайдиганлар ўзларининг тубан эҳтиёжларини қондириш мақсадида

²¹ Зарипов З.С., Исмаилов И. Криминология. – Т., 1996 –130-бет.

²² Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1999. – С. 226–230.

ўғрилик, баъзан эса қотиллик жиноятларини содир этадилар. Беқарор ва ташқи муҳит таъсирига тез берилувчан ихтиёрсиз психопатлар одатдаги ўғрилар сафини осон тўлдирадилар; маъносиз руҳий ҳис-туйғулар ва кучли тубан майлларга эга бўлган психопатлардан эса бандитлар, ғаразли қотиллар бошқаларга қараганда осонроқ ҳосил бўлади; патологик кўзғалувчанлиги билан ажралиб турадиган психопатлар арзимаган нарса туфайли атрофдагилар билан осон айтишиб қоладилар, жамоат тартибини бузадилар»²³.

Руҳий аномалияларга чалинган шахсларнинг улуши (коэффициенти) барча жиноятчиликларнинг тахминан 70 % ини ташкил қилади.

Маълум бўлишича, руҳий аномалия ҳолатида шахслар томонидан жисмоний куч ишлатиш (одам ўлдириш, номусга тегиш, тан жароҳати етказиш) ва безорилик жиноятлари содир этилган. Масалан, ақли расо деб тан олинган ва одам ўлдириш, номусга тегиш, тан жароҳати етказиш жиноятларини содир этган вояга етмаганлар суд-психиатрия экспертизасидан ўтказилганда уларнинг ҳар беш нафаридан уч нафарида ақли расо бўлган ҳолда ўз жиноий қилмишларига йўл очувчи турли аномалия ҳолатлари борлиги аниқланган. Ички ишлар органларининг тегишли хизмат соҳалари ҳисобида турган вояга етмаганлар содир етган ҳуқуқбузарлик²⁴ларнинг 23–43 % ини руҳиятида турли даражадаги руҳий камчиликлар мавжуд бўлган ёшлар амалга оширганлар. Жисмоний куч ишлатиш орқали оғир турдаги жиноят²⁵ содир этганларнинг умумий миқдорида аномалия ҳолатларининг мавжудлиги таҳлил этилганда 33 % шахсларда аномалия ҳолатлари, 19 % ида марказий асаб тизимининг органик жароҳати, 18 % ида бош мия жароҳати, 17 % ида сурункали алкоголизм аломатларининг мавжудлиги аниқланган²⁶.

Ижтимоийлашган шахс барча вазият ва шароитларда барқарор ва яхлитдир. Жиноятчи шахс эса вазиятга тобедир. Шу билан бирга, ашаддий

²³ Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии. – М., 1990. – С. 67.

²⁴ Ҳуқуқбузарлик – жамиятда ўрнатилган ва қонун асосида белгиланган тартиб ёки умуман ижтимоий яшаш қоидаларини бузиш. Ўз хусусиятларига кўра ҳуқуқбузарлик – жиноят, ножуя ҳаракат, интизомни бузиш шаклида бўлади. Кўп ҳолларда ҳуқуқбузарлик қонунбузарлик сўзи билан ҳамроҳанг баён этилади. Барча ҳуқуқбузарликлар жиноят эмас. Шу билан бирга, қонунбузарликларнинг барчаси ҳам жиноят бўлмаслиги мумкин. Жиноят деб айтиш учун унинг ўзига хос белгилари бўлиши зарур // Юридик энциклопедия / Проф. У.Таджихановнинг умумий таҳрири остида. – Т., 2001. – 652-б.

²⁵ Жиноят – ЎЗР ЖКнинг 14-моддасига асосан, ЖК билан тақиқланган айбли, ижтимоий хавfli қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб ҳисобланади. Жиноят бошқа қоидабузарликлардан ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Бу қилмишнинг ижтимоий хавfliлигидир. Чунки жиноят натижасида жамият ва шахс учун ҳам моддий, ҳам маънавий зарар етказилади. Шунинг учун жиноятнинг ижтимоий хавfliлики даражаси жиноий оқибатда акс этади // Юридик энциклопедия / Проф. У.Таджихановнинг умумий таҳрири остида. – Т., 2001. – 156-б.

²⁶ Криминология: Дарслик / Проф. З.С.Зариповнинг умумий таҳрири остида. – Т., 2007. – 91-б.

жиноятчиларга хос барқарор ғайриижтимоий йўналганлик уларда тегишли устунлик қилувчи криминоген мотивлар, жамият учун хавфли анланган, уларнинг ҳаёти ва фаолиятидаги бошқа барча кўринишларни ўзига бўйсундирувчи интилишлар борлигидан далолат беради.

Қонунга итоат қиладиган ва ўзини ўзи юксак даражада бошқара оладиган ҳалол инсон учун «жиноий» вазиятлар йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Вазият ўз-ўзича жиноятни келтириб чиқара олмайди, у фақат ғайриижтимоий феълга эга бўлган шахснинг муайян қарашлари ва мақсадларини амалга ошириши учун мос бўлиши мумкин, холос.

Ҳар бир инсонда ижобий хулқ мавжуд бўлиб, бу хулқ анланган бўлса ҳамда қарорни эркин, тўғри қабул қилса, вазиятнинг қулига айланмайди, албатта.

Бироқ, инсон хулқининг руҳий бошқарув даражаси қанчалик паст бўлса, унинг хулқида вазият билан боғлиқ ҳолатлар шунчалик катта аҳамиятга эга бўлади. Кўпчилик жиноятчиларга ҳақиқатан ҳам хулқининг вазият билан боғлиқлиги хос бўлиб, бу унинг феълига хос жиҳатдир.

Инсон ўзи учун муайян қийматга эга бўлган нарса, ҳодиса сабаблигина фаол ҳаракат қилади. Қадриятлар тизими индивидуал бўлиб, у инсоннинг руҳий фаоллигини белгилаб беради: бир киши учун ҳаётини муҳим бўлган нарса, бошқа шахс учун унчалик муҳим бўлмаслиги мумкин.

Жиноятчининг хулқи ҳам қадриятлар асосида йўналган. Аммо жиноятчининг қадриятлари бузилган, улар ижтимоий қадриятларнинг умум эътироф этган тизимга мос келмайди.

Баъзи одамлар нотаниш инсонни ўлим хавфидан ўйлаб ўтирмай кутқарадилар, бошқалар эса ўйлаб ўтирмай пичоқни қариндошига санчадилар – ҳаммаси у ёки бу одамлар учун ҳаётнинг қайси томонлари муҳим эканлигига боғлиқ. Ижтимоий жиҳатдан ижобий қадриятлар тизими туғма эмас, у жамиятдаги тарбия жараёнида шаклланади.

Жиноятчининг ижтимоий-ижобий қадриятларга салбий муносабати доимо жамиятдаги тарбия нуқсонларининг натижасидир.

Ижтимоийлашган шахснинг энг асосий эҳтиёжи ижтимоий-ижобий қадриятларни амалга ошириш эҳтиёжидир. Ашаддий жиноятчида бундай эҳтиёжнинг йўқлиги унинг асосий хусусиятидир.

Мазкур маълумотлар асосида шуни алоҳида такидлаб ўтиш лозимки, ғайриижтимоий хулқ-атвори шаклланишида нафақат шахснинг хусусиятлари, балки унга салбий таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи омилларга ҳам боғлиқлигини кўриш мумкин. Шу муносабат билан, фуқаролар, айниқса вояга етмаганлар ва ёшларга салбий таъсир кўрсатувчи омилларни бартараф этиш, яъни инсон руҳиятини салбий таъсирлардан асраш чораларига алоҳида эътибор қаратиш лозим экан.

Ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чоралари ҳуқуқбузарликдан жабрланганларга, ғайриижтимоий хулқ-атвори,

ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга уларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб турлича усулларда қўлланилади.

Ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахсларга нисбатан соғлиғини тиклашда тиббий, руҳиятини кўтаришда психологик ёрдам кўрсатиш орқали қайта тиклаш, маънавий ёки мулкӣ зарарни ундириб бериш, руҳий тушкунликдан қутулишга ёрдам кўрсатиш орқали амалга оширилади.

Ғайриижтимоӣ хулқ-атворли, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга нисбатан эса, уларни **ўқишга ёки ишга жойлаштириш, доимий ёки вақтинчалик уй-жой билан таъминлаш, моддий ва ҳуқуқӣ ёрдам кўрсатишда ўз ифодасини топади.**

ХУЛОСА

Ижтимоӣ реабилитация қилиш ва ижтимоӣ мослаштириш чоралари махсус муассасаларда ёки ижтимоӣ турмуш жараёнида (оилада, маҳаллада) амалга оширилиши мумкин. Хусусан, Республикамизда “Одам савдосидан жабрланган шахсларни реабилитация қилиш Маркази”, “Вояга етмаганларга ижтимоӣ-ҳуқуқӣ ёрдам кўрсатиш Марказлари”, “Муайян яшаш жойига эга бўлмаган шахсларни реабилитация қилиш Марказлари”, “Ҳокимликлар ҳузуридаги ижтимоӣ мослашув Марказлари” фаолияти йўлга қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида «Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида очиқлик ва ошкораликни таъминлаш учун биз фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан самарали ҳамкорликни кенг йўлга қўямиз»²⁷, деб таъкидладилар. Ушбу даъват ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини амалга оширишда ички ишлар органларининг ҳамкорликдаги фаолиятининг ҳуқуқӣ механизмини такомиллаштиришга ундайди. Ушбу жараёнда албатта, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун билан ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи орган ва муассасаларнинг зиммасига вазифа юкловчи нормаларнинг талабларини, шунингдек ушбу ҳамкорликни Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинадиган норматив ҳужжати билангина самарали ташкил этиш мумкинлигини инобатга олиш лозим ҳисобланади.

²⁷ Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза // Халқ сўзи. – 2016. – 7 дек.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Криминология. Дарслик (З.С.Зарипов умумий тахрири остида) -Т., 2007, 430-431 бет.
2. Ички ишлар органлари профилактик фаолияти: Хукуқбузарликлар профилактикаси фаолияти мутахасислиги учун: Маърузалар курси / А.С.Турсунов, И.Исмаилов, И.Ю.Фозилов, Б.Ф Алимов, З.А.Амиров, С.Б.Хўжакулов, Қ.А.Саитқулов, Ш.Р.Ғофуров; Масъул мухаррир Б. А. Матлюбов — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018.
3. З.Я.Бабакаланов, И.Исмаилов, О.Т.Ахмедов. “Профилактика инспекторлари фаолиятини ташкил этиш асослари”. Ўқув-методик қўлланма, ИИВ Академияси., Т.:2001., 45-56 бет.
4. ИИВ Академияси. “Харакатлар стратегияси асосида ИИО тизимидаги ислохотлар биринчи босқич яқунлари ва ислохотлари” Х.Ў.Мухамедов. 2018й.
5. Исмаилов И. Криминология. Умумий қисм: ИИВ олий таълим муассасалари учун дарслик/И. Исмаилов, Қ. Р. Абдурасулова, И. Ю. Фазилов; Масъул мухаррир Ш.Т. Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 272 бет.
6. Зарипов З.С., Исмаилов И. Криминология. – Т., 1996 –130-бет.
7. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. – М., 1999. – С. 226–230 бет.
8. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии. – М., 1990. – С. 67 бет.
9. Криминология: Дарслик / Проф. З.С.Зариповнинг умумий тахрири остида. – Т., 2007. – 91-бет.
10. Криминология дарслик. Зарипов.С.З. тахрири остида. Т-2007.
11. Камишников.А.П.Основы управления в правоохранительных органах.- М,2004.-С.27.
12. **Абдурасулова Қ.Р.** Криминология: Дарслик. - Т., 2008. - 307 бет.
13. Ле Бон Гюстав. Психология масс и народов. – М., 2000. – С 56.
14. Плевако Ф.Н. Избранные речи. – М., 1993. – С. 74.
15. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М., 1997. – С. 47.
16. Nishimura K. On the Nagasaki Beat: the Art of Community Policing (Look Japаn. 1997, March).
17. Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии / Пер. с яп. – М., 1989. – С. 161.